

The Gleaner

No 30 (2021)

In Memoriam of Loukia Droulia

Το Άσμα του Κολοκοτρώνη, 1822

Alexis Politis

doi: [10.12681/er.36174](https://doi.org/10.12681/er.36174)

Copyright © 2023

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Politis, A. (2024). Το Άσμα του Κολοκοτρώνη, 1822: Χρονολόγηση ενός Φιλελληνικού δίφυλλου. *The Gleaner*, (30), 787-794. <https://doi.org/10.12681/er.36174>

ΤΟ ΑΣΜΑ ΤΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ, 1822

Χρονολόγηση ενός Φιλελληνικού δίφυλλου

ΣΤΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΚΙΝΗ-ΜΕΞΑ συναντάμε με τον αρ. 10033 ένα αχρονολόγητο λήμμα:

Το άσμα τον Κολοκοτρώνη. Παιδιά Ελλήνων τί καρτερείτε; Τ' άρματα πιάστε, ήρθ' ο καιρός! ----- Εις την πατρίδα, Και ο αγώνας είν' ιερός.

Εις 8^{ον} σ. 3. Εν όλω έξ στροφάι εξ εννέα στίχων εκάστη. Δημοτική Βιβλιοθήκη Κερκύρας. (Στην ηλεκτρονική βάση της ΕΒΕ «Βιβλιογραφικό εργαστήρι Φίλιππος Ηλιού» το λήμμα μεταφέρεται συμπληρωμένο: <Εν Παρισίοις εκ της τυπ. Αυγούστου Βοβαίου...> και προστίθενται τα αντίτυπα των βιβλιοθηκών της Εθνικής Παρισινής Βιβλιοθήκης και του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ. Το αντίτυπο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κερκύρας έχει καταστραφεί· μου το επιβεβαίωσε ο Γιάννης Κόκκωνας.)

Πρόκειται για ένα *feuille volante*, τσακισμένο στη μέση, που θα μοιραζόταν χέρι με χέρι για να ευφημίσει τον ελληνικό αγώνα· έντυπο λοιπόν βραχύβιο από τη φύση του, που δεν του χρειαζόταν συγγραφέας ή χρονολογία. Το κείμενό του αναπαράγει με κάποιες επεμβάσεις τον αρκετά διαδεδομένο άτιτλο θούριο του Στέφανου Κανέλου (αρχ.: *Παιδιά Ελλήνων, τί καρτερείτε*), που πρέπει να συντέθηκε στην Κωνσταντινούπολη λίγο πριν την Επανάσταση, σύμφωνα τουλάχιστον με τα λεγόμενα του Νικόλαου Δραγούμη (*Ιστορικοί Αναμνήσεις*, Α', Αθήνα 1879, σ. 89-92· επιμ. Άλκης Αγγέλου, Α', Αθήνα 1973, σ. 83-85), αλλά στην Ελλάδα παρέμεινε ανέκδοτο έως τον *Παρασσό* του Ραπτάρχη, 1868. Το πανομοιότυπο που δημοσιεύεται εδώ αποκτήθηκε χάρη στις φιλικές φροντίδες της Μαριλίζας Μητσού και του Μαξιμιλιανού Girard που εργάζεται στο τμήμα χειρογράφων της *Bibliothèque Nationale* της Γαλλίας.

Κάποια αντίτυπα του δίφυλλου έφτασαν και στο Λονδίνο και το κείμενο αναδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *The Classical Journal*, τχ. 27 (Ιαν.-Μάρτ. 1823), 154-155 με τον ίδιο τίτλο («Το άσμα του Κολοκοτρώνη») (αναπαράγεται δηλαδή και το χαρακτηριστικό ορθογραφικό λάθος). Το αγγλικό περιοδικό αναδημοσίευε συχνά φιλελληνικά κείμενα, ανάμεσά τους και θούρια που τα αντλούσε από ποικίλα έντυπα· επομένως η 1η Απριλίου 1823 (τότε κυκλοφόρησε το συγκεκριμένο τεύχος) αποτελεί ένα *terminus ante quem* της εκτύπωσης του αχρονολόγητου παρισινού δίφυλλου. Αλλά φαίνεται πως υπήρξε και μια ακόμα προγενέστερη δημοσίευση. Γιατί όταν το 1825 ο Charles Brinsley Sheridan περιλαμβάνει το κείμενο με τον τίτλο «The Song of Freedom» στο *The Songs of Greece, from the Romaic Text, edited by M. C. Fauriel, with Additions*,

μας πληροφορεί στην εισαγωγή του πως «I inserted some time ago in the Literary Magazine of August 19. 1822, where the Reader will find the original; and I reprint it chiefly for the sake of referring to the Greek text in a cheap and well known publication», δηλαδή, αν σωστά εννοώ, το ίδιο το δίφυλλο. (Η πληροφορία στη σελ. lix της εισαγωγής του, η μετάφραση στις σελ. 311-313. Δεν επιχείρησα να αναζητήσω το τεύχος, επειδή από παλαιότερη αλληλογραφία μου με την British Library με είχαν διαβεβαιώσει ότι περιοδικό με αυτόν τον τίτλο δεν υπήρχε εκείνα τα χρόνια.)

Το post quem είναι εξίσου καθορισμένο με βεβαιότητα. Πριν από αρκετά χρόνια είχα την τύχη να πέσω πάνω σ' ένα αυτόγραφο γράμμα του Στέφανου Κανέλου προς έναν από τους δύο αδελφούς Thierry, τον Amédée ή τον Augustin. Μπαρκάροντας στις 28 Ιουνίου 1822 από τη Μασσαλία για την επαναστατημένη Ελλάδα, τον αποχαιρετούσε στέλνοντάς του δύο θουρίους του, το «Παιδιά Ελλήνων! Τί καρτερείτε;», και έναν άλλον παρόμοιο (βλ. το άρθρο μου, «N. Σ. Πίκκολος και Φοριέλ – και ένα αυτόγραφο του Στέφανου Κανέλου», *Ο Εραμιστής* 16 (1980), 8-12, όπου και τα κείμενα των θουρίων). Άρα το κείμενο του δίφυλλου έφτασε στο Παρίσι αρχές με μέσα Ιουλίου 1822, οπότε έχουμε και το post quem.

Το αυτόγραφο κείμενο του Κανέλου είχε και μία ακόμα εννεάστιχη στροφή, ανάμεσα στην τέταρτη και την πέμπτη του δίφυλλου, που αφαιρέθηκε – το γιατί, θα το δούμε παρακάτω. Η πορεία λοιπόν που ακολούθησε το κείμενο του Κανέλου από την ιδιωτική κοινοποίηση στην έντυπη μορφή πρέπει να ήταν η ακόλουθη: το γράμμα της Μασσαλίας φτάνει στα χέρια του Thierry (ή του Φοριέλ, γιατί συνταξίδεψε μ' ένα γράμμα του N. Σ. Πίκκολου προς τον Φοριέλ), κυκλοφορεί, ενδεχομένως και αντιγράφεται, στους φιλελληνικούς κύκλους του Παρισιού, και είτε ο πρώτος αποδέκτης είτε κάποιος άλλος τού προσθέτει τον εντυπωσιακό τίτλο, αφαιρεί τη στροφή που φανέρωνε ότι το κείμενο είχε γραφτεί πριν το 1821, καθώς προέτρεπε τους Έλληνες να εξεγερθούν («Κλείσ' τ' αργαστήρια· τ' αλέτρι σπάσε· άφσε τες Μούσες και τον Ερμή· Γραικός αν είσαι, πέταξε! φθάσε! Την σπάθην ζώσου!», κλπ.), και το τυπώνει για να διαδοθεί ευρύτερα, προφανώς μέσα στο δεύτερο εξάμηνο του 1822, ή έστω μερικές εβδομάδες αργότερα.

Διαθέτουμε μάλιστα ένα ακόμα τεκμήριο, που επιβεβαιώνει την παραπάνω πορεία. Με αφετηρία το άρθρο του Ιω. Δημάκη, «Η συνεργασία του Κωνστ. Νικολόπουλου στο γαλλικό τύπο από το 1821 ως το 1824», *Ο Εραμιστής* 2 (1964), 197 οδηγήθηκα στο ίδιο το σημείωμα που είχε δημοσιεύσει ο Νικολόπουλος στη *Revue Encyclopédique* (τ. XVI, Οκτ. 1822, 201), υπογράφοντας μόνο με τα αρχικά του: «GRÈCE. *Chant patriotique*. Lors de l'invasion des Turcs dans la Morée, les Grecs de ce beau pays ont déployé un héroïsme extraordinaire, et digne de la

Grèce antique. Des milliers de jeunes guerriers, et des vieillards même, chantaient avec enthousiasme un bel hymne patriotique, composé par un professeur grec, et mis en musique par un musicien allemand. Ce chant a beaucoup contribué à exciter le courage des braves qui ont détruit l'armée de Khourchid. On remarque surtout la strophe suivante. "Notre guerre n'est pas celle des conquérans ambitieux et des ennemis de l'humanité, elle est sacrée. La nature et la religion nous imposent le devoir de chasser nos tyrans pour avoir une patrie..." C.N.P.»).

Οι στίχοι που μεταφέρονται στα γαλλικά είναι οι πρώτοι της δεύτερης στροφής του θουρίου: «Ο πόλεμός μας δεν ομοιάζει με βασιλέων δοξομανών· Θεός και Φύσις μας το προστάζει»· άρα Έλληνες και Φιλέλληνες γύρω από τον Thierry και τον Φοριέλ παρουσίαζαν πως οι πολεμιστές του Κολοκοτρώνη που κατέστρεφαν τα στρατεύματα του Δράμαλη (υπεύθυνος της εκστρατείας ήταν ο Χουρσίτ, στα Γιάννινα), τραγουδούσαν τον θούριο του Κανέλου – ενόσω το ιδιωτικό γράμμα ταξίδευε για το Παρίσι. Έτσι στο δίφυλλο μπήκε ένας τίτλος που να ταιριάζει με τη στιγμή, ενώ αφαιρέθηκε η πέμπτη στροφή του χειρογράφου, που ήταν ανάρμοστη με την περίπτωση.

Στο χειρόγραφο που είχε σταλεί στον Thierry σημειωνόταν και ο σκοπός του θουρίου (κατά το Frisch auf! Mein Volk του αθάνατου πατριώτου Koerner). Πρόκειται για το ποίημα «Aufruf», από την ενότητα «Leier und Schwert»: ο Νικολόπουλος άρα είχε δει το ίδιο το αυτόγραφο, καθώς όμως δεν θα είχε ακούσει το όνομα του φιλελεύθερου πατριώτη Theodor Körner (1791-1813), τον νόμισε μουσικοσυνθέτη. Όσο για τον δημιουργό, το γαλλικό κοινό δεν είχε βέβαια νόημα να μάθει το όνομα του Κανέλου – ο τίτλος του καθηγητή ακούσε. Μπορούμε λοιπόν να θεωρούμε πως το δημοσίευμα της *Revue Encyclopédique* γράφτηκε αφού είχε κυκλοφορήσει το αχρονολόγητο δίφυλλο, και άρα τα όρια της εκτύπωσης πρέπει να είναι Ιούλιος έως Οκτώβριος 1822. (Έχοντας φτάσει σ' ετούτο το συμπέρασμα, ο πολυίδμων περί τα τυπογραφικά Γιάννης Κόκκωνας μου επισήμανε την αναγραφή του δίφυλλου στο ετήσιο τεύχος *Bibliographie de la France ou Journal général de l'Imprimerie et de la Librairie année 1822*, Παρίσι 1822, 747, λήμμα 5598: *To ASMA του Kolokotronè. (Le chant de Kolokotroni). In-8° d'un quart de feuille. Imp de Bobée à Paris. (Kolokotroni est le nom d'un des généraux des Grecs actuels.)*

Μια τρίτη ανατύπωση του ίδιου Θουρίου συναντάμε το 1827 στον γερμανικό χώρο, Th. Kind, *Eunomia III, Τραγώδια κλέφτικα, ιστορικά, ερωτικά και άλλα ποιήματα των νεώτερων Ελλήνων*, Λιψία 1827, σ. 32-36 [Ηλιού 1827.34, τίτλος ορατός από την ANEMH]. Έχουμε κι εδώ τον ίδιο ακριβώς τίτλο (και το ίδιο ορθογραφικό λάθος) και παρόμοιο με το γαλλικό δίφυλλο και το *The Classical Journal* κείμενο (με κάποιες μικροδιαφορές)· ο Kind ωστόσο δηλώνει (σελ. 74) πως του το είχε δώσει

ένας Έλληνας από την Σμύρνη. Διόλου απίθανο· και κάποια αντίτυπα του δίφυλλου θα έφθασαν εκεί, και το αγγλικό φιλολογικό περιοδικό θα βρισκόταν, αν όχι και σε ελληνικά χέρια, πάντως σε λογίους της αγγλικής παροιχίας.

[Σαν υστερόγραφο. Στη μελέτη του «Ο Γέρος του Μοριά. Κτίζοντας μια πατρική φιγούρα του έθνους», ο Δημήτρης Δημητρόπουλος αναφέρεται στο φιλελληνικό δίφυλλο και δίνει τη χρονολογία 1822, χωρίς όμως να μνημονεύει την πηγή του («*Η ματιά των άλλων*». *Προσλήψεις προσώπων που σφράγισαν τρεις αιώνες (18ος-20ός)*, επιμ. Κατερίνα Δέδε και Δημ. Δημητρόπουλος, Αθήνα 2012, σ. 75)· σε προσωπική μου ερώτηση, απάντησε ότι δεν εντόπισε ούτε στις σημειώσεις του τίποτε σχετικό. Θεώρησα λοιπόν ότι για να τεκμηριωθεί βιβλιογραφικά η χρονολογία χρειαζόταν να αναζητηθούν τα τεκμήρια. Επίσης ευχαριστώ τους αγαπητούς συναδέλφους Άννα Σταυρακοπούλου (με βοήθησε να προσεγγίσω τη βιβλιοθήκη του Πανεπιστήμιου Χάρβαντ, απ' όπου όμως δεν κατόρθωσα να λάβω φωτοτυπία) και Άρη Χατζή (με οδήγησε στην ηλεκτρονική αναζήτηση των περιοδικών *The Classical Journal* και *Revue Encyclopédique*), τον Γιάννη Κόκκωνα για τις πολύτιμες βιβλιογραφικές πληροφορίες (που μόνον αυτός θα ήξερε να εντοπίσει), καθώς και την Ελένη Μολφέση για τη βοήθειά της.]

ΤΟ ΑΣΜΑ ΤΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΟΝΗ.

Παιδιά Ελλήνων τί καρτερείτε;
 Τ'άρματα πιᾶσε, ἦρθ' ὁ καιρός!
 Ὡς τοῖς ξένους τόπους ὡς πότε ἀργαίτε;
 Τρέξετ' ἐλάτε, ἔλ' ἐνωθῆτε,
 Καὶ ὁ ἀγῶνας εἶν' ἱερός.
 Ἡ μόν' ἐλπίδα κ' ἡ σωτηρία
 Εἶν' τὸ τουφέκι καὶ τὸ σπαθί!
 Μ' αὐτὰ θῆ νάρθ' ἢ ἐλευθερία,
 Κ' ἢ εὐνομία θὰ σπρηχθῆ.

Ὁ πόλεμός μας δὲν ὁμοιάζει
 Μὲ βασιλέων δοξομανῶν
 Θεὸς καὶ φύσις μᾶς τὸν προσάξει!
 Τὸ εὐαγγέλιον μᾶς φωνάζει
 Κατὰ βαρβάρων Ἀγαρηῶν.
 Νόμους, καὶ ἦθη, καὶ τὴν τιμὴ μας,
 Ζωὴν, καὶ πίσιν, καὶ ἀρετὴν,
 Μᾶς τὰ ἀρπάξαν οἱ τύραννοί μας
 Οἱ αἰμοβόροι! οἱ μισητοί!

YH

5106

ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ (2)

Γραικοὶ γεναῖοι! τὰ βλέμματά σας
 Τί τὰ γυρνᾶτε πρὸς τὸν βορρᾶ,
 Εἰς τὴν ὀμόπιστι γειτονιά σας
 Ἀναισθησία γιὰ τὰ θεινά σας!
 Κοιμᾶτ' ὁ θρόνος πολλὰ βαρεῖά!
 Ἐκεῖν' οἱ ἄσπλαγχοι Ἰνδιάρχαις,
 Ποῦ τὴν Εὐρώπην καταπατοῦν,
 Ὅλους ἐμάγευσαν τοὺς μονάρχαις,
 Καὶ 'ς τὰ θεινά μας ἀναισθητοῦν.

Ἄν ὅσοι χάραν 'ς τοὺς θρόνους ἔχουν,
 Ὡς λυσσασμένοι τουρκομανεῖς
 Τὸ μισοφέγγαρο τὸ συντρέχουν,
 Μ' ἄγριον πείσμα μᾶς κατατρέχουν,
 Μὴ φοβηθῆτε ποσῶς κανεῖς!
 Ἡ νίκη εἶναι 'ς τὴν θῆλησίν μας,
 Θεὸς νὰ συντρίψωμε τὸν ζυγόν!
 Ἄν βάλωμ' εἴλοι τὴν δύναμί μας
 Καὶ τὴν ὀμόνοισαν ὁδηγόν.

(3)

Γραικοί, σηκῶτε! Οἱ Τοῦρκοι σφάζουν!
 Μᾶς ἀλυσόνουν, καὶ μᾶς πουλοῦν!
 Λυσσοῦν, μουγγρίζουν, θάνατον βράζουν,
 Ξεσχίζουν, καίγουν, τὸ πᾶν ῥημάζουν,
 Ὅσ' τὰ αἱματὰ μας παντοῦ κυλοῦν!
 Ἀδελφια! ἔποιος μέσ' ὅς τὴν καρδιά του
 Αἰσθάνετ' αἷμα ἑλληνικόν,
 Ἄς ἔρθ' ἄς τρέξῃ μὲ τ' ἄρματα του
 Νὰ χύσῃ αἷμα ὀσμανικόν.

Αἷμα τυράννων τῶν ἀφρισμένων,
 Χριστιανομάχων τῶν φονικῶν
 Θεοῦ καὶ νόμων, ἀγριωμένων
 Ἐχθρῶν, ἀσπόνδων καὶ λυσσασμένων,
 Αἷμα θηρίων! αἷμα Τουρκῶν
 Χύσετ' ἀδέλφια! ἐκδικηθῆτε!
 Ἐκδικηθῆτε! ἦρθ' ὁ καιρὸς!
 Εἰς τὴν πατρίδα ἔλ' ἐνωθῆτε,
 Καὶ ὁ ἀγῶνας εἴν' ἱερός.

